

ՏՆՑՈՒ ՅՈՎԷՍԸ

Հօրիցս, մահատի Յովէսից, ինչ ժառանգութիւն մնացած կնիքի վերայ փորագրուած է 1802, այդ նրա ծննդեան տարին է:

Հայրս Հասան-ղալեցի էր, 1831 թուին նա գաղթել էր Գ. քաղաքը իւր կնոջ և ամուսնացած քրոջ ընտանիքի հետ:

Մահատի Յովէսը մի ինքնուս բժիշկ էր և վերաբոյժ: Նա այնքան հետամուտ էր իւր գործին, որ մագաղաթի վերայ արտագրած ժառանգական և անձամբ ձեռք բերած բժշկարաններից զատ Բեստինի հատորներն էլ ունէր և գաւառական բժշկի հետ մօտ ծանօթութիւն էր պահպանում: Բացի այդ՝ նա հռչակուած էր որպէս հմայող, թէպէտ նա այդ չէր խոստովանում, բայց ես գիտեմ, որ այդ բանը ճշմարտութիւնից զուրկ չէր, որովհետեւ իմ և քրոջս, Սօֆիայի, ջերմ հետաքրքրութեան մի առանձին գայթակղութիւն էր տացուի կապոյտ ներկած տօլաբը (պահարանը), ուր զետեղուած էին Սողոմօն իմաստունի գուշակութեան գործիքները և կաշեկազմ գրքեր:

Յիշում եմ իմ կարճիկ, նիհար տացուիս ալեխառն մազերով, լայն և բարձր ճակատի տակ խոր ընկած կրակոտ, բայց մեղմ-բարութիւն արտայայտող սև աչերով, ածիլած սրածայր երեսով և երկար բեխերով: Յիշում եմ նրա մանուսան թափին, լայն շալով գօտեորուած, մահուդէ կապտագոյն ջիւբբէն հնութիւնից տեղ կանաչ, տեղ դեղնած:

Մահատի Յովէսը թէպէտ յիսուն տարին արդէն բոլորել էր, սակայն միշտ երիտասարդների հետ էր ընկերութիւն անում: Չմիայն երեկոները նրա շուրջը հաւաքուող մարդկանց մէջ չեմ յիշում ոչ միայն ծերունիներ, այլ և

իրան հասակակիցները Ամեն երեկոյ Սօֆի բոլոր, մեծ եղբայրս Յովհաննէսը, ես և իմ բոլոր Յուսէփը առանց նրա հետ «եկեցեք» ասելու տեղերս չէինք մտնում:

Բացի այդ՝ փոքր հասակից մենք տացուիս հետ ամեն կիւրակէ եկեղեցի էինք յաճախում և ես ու եղբայրս շապիկ էինք հագնում և պատարագի ժամանակ երգում: Հայրս էլ լաւ ձայն ունէր, մեծ տօներին ինքն էլ ժամերգութեան մասնակցում էր: Նորա համար մի տեսակ առանձին զուարճութիւն էր պարապ ժամերին մեզ հետ եկեղեցական և ժողովրդական երգեր երգել: Նա սիրում էր աւելի «նայեաց սիրով», «Առաւօտ լուսոյ» և պատարագի արարողութիւնից նշանաւոր կտորները: Այդ վարժութիւնները մանկական հասակից մեր սրտերի մէջ ջերմեռանդութիւն էին զարթեցնում: Այժմ էլ յիշում եմ, որ երբ եկեղեցում բաղնիքային, կանոնաւոր երգեցողութիւն էր լսում, տացուիս սիրտը հրեւում էր, որքան էլ տխուր տրամադրութեան տակ լինէր, կարծես նրա ցաւերը փարատւում էին այնտեղ և անհետանում, նրա երեսի վերայ նկատելի էր, որ այդ ընկերներին վերանում էր շրջապատող կեանքից և մի այլ աշխարհ էր տեղափոխւում: Բայց եթէ, ընդհակառակը, պատահում էր նրան խառնուշփոթ, անձուռնի երգեցողութիւն լսել, որքան էր նա տանջւում և վերջապէս այլայլուած թողնում էր եկեղեցին ու հեռանում:

Ուրեմն հայրս եկեղեցասէր էր: Մեր տան քահանան, Ժերոնի տէր Սահակը, որ հոգակուած էր հիւանդների վերայ նարեկ կարգաւով և իւր տան «կարմիր աւետարանի» ուխտատեղիով, մեզ մօտ միայն տօներին էր գալիս և հօրս ոչ միայն հոգեպէս մտիթարող, այլ և մտերիմ ընկերներն էին հայագէտ Յէր Եակովբը և նրա աշակերտ և իմ ուսուցիչ Գասպար Խալֆէն: Քանի, քանի երկեր, ճառեր, բանաստեղծութիւններ գրել է Յէր-Եակովբը հօրս մօտ անշուք սեղանի առաջ նստած:

Մենք մօրից որք էինք. վեց տարեկան էի, երբ մայրս վախճանեցաւ փոքրիկ Յուսէփին ծնելիս: Ինչպէս ինձ պատմում էին ազգականներս, հայրս ջերմ սիրով կապուած է եղել մօրս հետ և նրա մահից յետ, որքան էլ բոլոր և մօտաւոր բարեկամները, նրա ընտանեւէր բնաւորութիւնը ճա-

նաչելով, համոզել են՝ երկրորդ անգամ ամուսնանալ, նա մերժել է միշտ: Վստարած սիրտը ապակու նման էլ չի ամբողջանար, ասել է նա ամենքին, կարկատելուց ի՞նչ օգուտ: Վերջապէս խղճիս ի՞նչ ըսեմ ու որքերիս խորթ մօր ձեռքը տամ, չէ՛, վաղ արի՛ք, հիմիկուք յետոյ իմ միեմարանքս որդիքս են: Իմ սրտիս մէջ տպաւորուած է մօրս գեղեցկատես և հեղ կերպարանքը: Նա երբեմն ինձ գրկած վազվզում, ծիծաղում և ինձ էլ ծիծաղացնում էր, իսկ երբեմն էլ տան դրան չէմքին նստած, հիանալի կապոյտ աչերը երեսիս էր դարձնում և այդ աչերից կաթիլ կաթիլ արտասուքներ թափում: Ես յետոյ, հասակս արդէն առած, հասկացայ թէ այդ ինչ դառն կաթիլներ էին, դոքա խեղճ մարդու տանջուած սրտից բղխող արտասուքներ էին: Միտս է նոյնպէս եկեղեցուց բերած ծալովի մի երկար սեղան, ծսյրերին պղնձէ մոմակալների մէջ վառած հաստ դեղին մոմեր, իսկ սեղանի վերայ սպիտակ ծածկոցի տակ գունաթափ, արիւնաբամ երեսով, աչքերը փակած-տարածուած խղճուկ մօրս և նրա կողքին գետնի վերայ կորագլուխ չոքած տացուկս:

Երբ ես Սօֆի բրոջս հետ սկսեցի ընթերցանութիւն սովորել, մեծ եղբայրս արդէն Չամչեանի համառօտ բերականութիւնը անցել էր և նրա հարուստ բերականութիւնն էր գլուխ, այնպէս որ ես չեմ տեսել, թէ ինչ կերպ և ինչ ճանապարհով տացուս նրան կարգալ գրել էր սովորեցրել: Այստեղ կը պատմեմ միայն իմ և բրոջս աշակերտութիւնը: Երբ առաջին անգամ հայրս մի կտոր բառանկիւնի տախտակի վերայ թուղթ կպցրեց և վրան տպագիր տառերով այբբենը գրելուց յետոյ ինձ և Սօֆիին յայտնեց, որ միւս օրը մեզ պէտք է կարգալ սովորցնէ, բոլոր թէպէտ տարի ու կէս ինձանից փոքր էր, բայց շատ սրամիտ, նա ոչ միայն յետ չէր ձուլում ինձանից, այլ և շատ անգամ օգնում էր ինձ:

Երբ մեր տախտակը պատրաստ էր, մենք չկարողացանք մեզ զսպել և գնացինք դրացի ներկարար Մինասի որդուն Յակովբէին պարծենալու, թէ մեր տախտակը իր տախտակից գեղեցիկ է: Եակովբը վեր առաւ մեր տախտակը և այս ու այն կողմը դարձեցելուց յետոյ, հեգնաբար ժպտաց և արհամարհական ձայնով ասաց՝ «էս տախտակ չէ»:

— Ի՞նչ, ինչե՞ տախտակ չէ, ի՞նչն է պակաս:

— Այս-ժէ-ճէ-ռա, գին վո-յի-բեն չկա:

— Ի՛նչ, ի՛նչ:

— Ձես իմանար, խո՛ւլ ես. այս-ժէ-ճէ-ռա, գին վո-յի-բեն չկայ, կիսատ է: Ինի-մին-իմ Աստուած իմ էլ չկայ:

Սօֆին խլեց տախտակը Յակովբի ձեռքից և շունչը կտրած վազեց տուն: Ես էլ ամաչած, կորագլուխ, մտած-մոռնքի մէջ նրան հետևեցի: Երբ տուն հասայ, տեսայ, որ Սօֆին արտասուք թափելով պատմում է հօրս Յակովբի վճիռը:

— Լացդ կտրէ, խելառ, ձեզի պէտք չէ այս-ժէ-ճէ-ռան:

— Ինչո՞, Յակովբին պէտք է, մեզ պէտք չէ:

— Երևի Յակովբի վարժապետը ինձնից խելօք է:

Սօֆին արտասուքը աչքերին ժպտաց. «Ո՞րտեղից խելօք է, ես չեմ գիտեր, Յակովբը կուսի մօտ կը կարդայ, էն ի՛նչ է, որ քեզի չափ բան իմանայ:

— Ուրեմն հանգստացիր, ձեզի ինչ որ պէտք է, ես էն կը գրեմ:

Հետևեալ օրը, մենք մեր տան դրան մօտ տացուիս հետ նստած, երեսներս խաչակնքելուց յետոյ սկսեցինք տառերի անունները հին ձևով սովորել: Միայն մի զանազանութիւն կար հօրս ուսուցման եղանակի և նահապետական այլքեն: սովորցնելու մէջ, մի բանի տառ սովորցնելուց յետոյ, նա հարկադրում էր մեզ կողքին դրած գրքի մէջ նոյն տառերը գտնելու: Երկու շաբաթ չանցած մենք սովորեցինք թէ տառերի անունները և թէ ճանաչելը:

Հօրս ամէն բանի մէջ ինքնուրոյն գործելու յատկութիւնը պատեղ էլ երևաց: Փոխանակ այբենարան սովորցնելուց յետոյ, կանոն սաղմոս, սաղմոս, ժամագիրք, նարեկ ևն անցնելու, նա թղթի վերայ տպագիր տառերով իրար կապած խօսքեր էր գրում և մեզ վարժեցնում, յիշում եմ նրա գրածներից՝ «գուռ ու երգիկ», «տուն ու տեղ», «ոտ ու գլուխ», «ներս ու դուրս» ևն. մեր կարդացածը հասկանալի բառերով մեզ աւանդելը մի ինքնուս բժշկի կողմից հիանալի էր, բայց դրանով մեր ընթերցանութիւն սովորելու տանջանքը չհեշտացաւ: Մեր մատղաշ ուղեղները պէտք է այնու ամենայնիւ իւրացնէին այնպիսի խրթին բաներ, ինչպէս դա-վո-հիւն-ռայ, եչ-րէ-թռ-ինի-բէ ևն: Այն հօրս համ-

բերութիւնը, ոչ իմ աշխատասիրութիւնը և ոչ Սօֆիի սրամտութիւնը չէին օգնում մեզ առաջ գնալու և մենք ի զուրբ քրտնատանջ թափառում էինք մտքով՝ այն անպտուղ անապատի երեսին, որին հայերէն ընթերցանութիւն են ասում: Աստանջւում էի, բայց Սօֆին հանգիստ քնում էր և, երբ միւս օրը հայրս համբերութիւնը կորցրած, ասում էր, թէ «Երբ պիտի բան սովորիք», Սօֆին կարծես իւր մէջ արդէն չճշած, յայտնում էր, թէ «ես չեմ սովորիր» «Ինչո՞ւ»: «Ձեմ հասկնար, ի՞նչ սովորմա՞ն վերջապէս մէկ օր Սօֆին դասից առաջ տացուին հարց տուեց՝ «Տացու ի՞նչ ըսել է. «տիւն-է-րէ, տիւն-է-րէ»: «Ի՞նչ, ի՞նչ»: «Տիւն-է-րէ, տիւն-է-րէ», կրկնեց Սօֆին արագ, արագ: «Վեցիր տեսնեմ և հայրս սկը-տեց գրել: «Հա՛, դու պիտի գրես, որ կարդաս, մենք ի՞նչ էնենք, որ գրել չիտենք»: Հայրս նայեց Սօֆիի երեսին, գը-լուխը թափ տուեց և ասաց. «Ի՞նչ յետ եկած աղջիկ ես», և տեղիցը վեր կացաւ. «Գնացէք, խաղացէք»: Մեր դասը վերջացաւ այս անգամ առանց աղօթքի:

Երկու օր հայրս մտածմունքի մէջ ընկղմած, մոլորուածի նման այս և այն կողմէն էր շրջում: Հիւանդ գալիս կարծես, մի փոքր արթնանում էր, բայց նորան ճանապարհ գնելուց յետոյ, կրկին ձեռները գոտու տակը խրած, դրան առջևը յետ ու առաջ էր շարժում և երբեմն ճակատը շփում: Վերջապէս երրորդ օրը ճաշին մօտ տացուս մեզ ձայն տուեց. «Սմբատ, Սօֆի»: Մենք նստանք դասի: Նկատելի էր, որ տացուի ճակատը պարզուել է, նա ուրախ է: «Տէ՛, ճուտիկներ, փորձենք» և նա գրեց տպագիր՝ «Քար», «էս ի՞նչ է»: Ես սկսեցի «քէ-այբ-րէ» և կանգ առայ, այդ նոր խօսք էր: «Վեցէք, ես որ «քէ-այբ-րէ» ի տեղ ըսեմ՝ «քէ-ա-րէ, ի՞նչ դուրս կգայ: Սօֆին ասաց՝ «քէարէ»: «է՛ ու է՛ն էլ որ թողնենք»: Ես վրայ բերի «քար»: «Հա՛, լա՛, լա՛, գտանք ծիծուներ, գտանք»: Այդ հնչական եղանակի սկզբնապատկերն էր և մենք թէպէտ կաղէկաղ, բայց արդէն գիտակցաբար և խրախուսուած առաջ էինք գնում, այնպէս որ շուտով երկուսս էլ վարժ կարդալ սովորեցինք:

Ինչպէս ասացի մենք դեռ մատաղ հասակից որբացած էինք և որբան էլ հայրս բաղքաբարոյ մարդ էր և իւր ժամանակի վերաբերութեամբ, երբ ճիպտուր մանկան բարոյա-

կանի միակ ղեկավարն էր, չափազանց զգայուն դէպի իւր զաւակների կրթութիւնը, բայց ո՞վ գիտէ, ի՞նչ ապագայ էր մեզ սպասում, եթէ զուրկ մնայինք կրթութիւնից:

Բարեբաղտաբար մօրս փոխարինեց պրիւսացած հօրաքոյրս, Սանամ հօրքուրը: Այս կինը մի առանձին տիպար էր իւր շրջանի մէջ. սա իւր եղբօր հակապատկերն էր. բարձրասակ, սուր հայեացքով և սուր լեզուի տէր, ոչ այնքան գեղեցիկ, որքան խելք և կամք արտայայտող դէմքով. նա իւր ձեռքն էր առել եղբօր ընտանիքի կեանքը և մենք փոքրներս գիտէինք և սովորած էինք, որ մեր դէմ տացուիս սպառնալիքները շուտանց որոտ էին, նա մի րոպէին յայտնում էր, թէ ճկրակդ կը հանեմ (կ'ապտակեմ), բայց րոպէն դեռ չ'անցած, յանցաւորին գրկում, վեր վեր էր թոցնում և գոռում՝ «այ կիտի, ճիճու, սիլէն որ ուտեիր, խօ՛ ճիճիդ դուրս կուգար», բայց Սանամ հօրքուրի սպառնալիքը մի դատաւորի պատժի վճիռ էր և պատժից փախչել անհնար էր: Երբ մեզանից մէկն ու մէկը ծանր հիւանդ էր լինում, ինչպէս այդ պատահեց ինձ մի անգամ, խստասիրտ Սանամ հօրքուրը երեք շաբաթով զգեստը չը հանած, անկողին չէր մտնում, մինչև որ այնքան կազդուրուէինք, որ գիշերները այլ ևս իւր խնամքին կարօտ չլինէինք: Մենք այդ անյողդողդ կամքի տէր կնոջից թէպէտ վախում էինք, բայց վախում էինք յանցանք գործելիս, իսկ եթէ անմեղ էինք և ի՞նչ զուր մեղադրուած, համարձակ նրա թևի տակն էինք մըտնում և նա իհարկէ, գիտէր պաշտպանել անմեղին և սևացսել սուտ գանգատողին:

Ինչպէս ասի հայրս բժշկութիւն էր անում, բայց չը կարծէր, թէ խղճուկ հէքիմ Յովէսը, իբրև այցելութեան վարձ կանաչ և կապտագոյն թղթադրամներ էր հաւաքում, ոչ, նրա վարձը մի վառեկ էր, մի հաւ, մի քանի ձու և բացառիկ դէպքում, եթէ Զատիկը մօտ էր, մի գառն. այդ արդէն թէ նրա և թէ մեզ համար մի մեծ հրճուանքի առարկայ էր:

Հիւանդներին այցելելիս տացուն երբեմն ինձ կամ եղբօրս հետն էր տանում: Ահա մի օրինակ մեր տեսածից: Վաղ առաւօտ է, մի աղքատ կին ներս է մտնում մեր տուն, բարևում և հարցնում է Սանամ հօրքուրին՝ «Ծացուն տո՛ւնն»

էս — Տունն է, սանամէր, ի՞նչ է պատահեր — «Խեղճ մարդուն լաւ բան ինչի՞ պիտի պատահի, սանահօրդ իրիկունը անձաղ տուն հասցուցին, ոտը կոտրեր է, թէ դուրս ընկեր. ես ի՞նչ գիտեմ, անդամալուծ վար է ընկեր: Տունը հաց չկայ ուտելու, էդ ցաւն էր մեղի պակաս: Հայրս դուրս է գալիս, լսում է փայտհատի կնոջ պատմութիւնը և ինձ հետն առած գնում գիւղացոց թաղը: Բանում ենք մի փեղկանի լսյն ու ցածրիկ մի դուռ և երկու աստիճան ցած իջնելով, մտնում ենք մի փոքրիկ բակ, այնտեղից էլ տուն: Տունն ասած բանը ամբողջ ընտանիքի միակ բնակարանն է, սա է և ննջարան և սեղանատուն և հիւրասենեակ, ինչ կամենաք: Յատակը մերկ գետին է, տախտակի կամ սալի նշան անգամ չկայ, մի կողմում դրած են երկու երեք սնդուկներ, նրանցից բարձր պատին կպցրած են երկու կարգ դարակներ. մի բանի պղնձէ և կաւէ ամաններով զարդարուած: Թարկի մէջ տեղից բառակուսի կտրած բացուածքի միջով աղօտ լոյս է իջնում և մի անկիւնում խոտի վերայ տարածուած անկողնի մէջ պարկած է փայտհատ Սբրահամը, շուրջը նստած են երեւի կարեկցութիւնից ու հետարբերութիւնից հիւանդի գլխին հաւաքուած մի բանի կանաչը, իսկ մի փոքր հեռու տանտիկնոջ շուրջը կանգնած են պատառոտած հագուստով, մէկը միւսից փոքրահասակ չորս, հինգ մոլորուած, նիհար երեխաներ:

— Բարով, սանահէր ջան, բարով, էս ի՞նչ բան է, ի՞նչ պառկելու ժամանակ գտար:

— Ի՞նչ էնեմ, բաւոր ջան, իմ կամքովս չեմ պառկեր, էս էլ իմ բաղլս էր, Հայրապետ աղոնց տունը փէտ կտրելիս փէտերը վար թափան, ոտս տակը մնաց:

— Ոչինչ, ոչինչ, փորձանք է, ամենիս կարող է պատահել: Սանամէր, արի ոտը բաց: Սանահէր, քիչ՞ պիտի բեղ չարչրեմ, ճարս ինչ է, քիչ դիմացիր, տղամարդ ես:

Հայրս բննեց փնտռուած ոտը և ասաց՝ «բան չկայ, դուրս ընկած է, սանահէր ջան, աչքդ բանաս ու խփես, ոտդ էլի առաջուան ոտն է, իմացա՞ր՞»:

Հայրս հանեց պայուսակից մի բանի տախտակներ, կապոցներ և հիւանդին սիրտ տալով փորձառու ճարպիկու-թեամբ դուրս ընկած ոտը ուղղելուց յետոյ, փաթաթեց ու

տեղից վեր կացաւ:

— Լաւ դիմացար, սանահէր, էլ բան չկայ, քանիմ օր պառկիր, ոտքդ կը բանամ, էլի կացինդ առած, Աստուած կանչելով բանի կերթաս: Մնաք բարով:

Մինչև հիւանդի մօտից դուրս գալը դրացի կանայք հաւաքուեցին հօրս գլխին. մէկի երեխէն էր հիւանդ, միւսը դողացնում էր: Հայրս համբերութիւնով ամէնքին ահանջ էր դնում, մէկին խորհուրդ էր տալիս, միւսին պատուիրում էր գալ անից դեղ տանել: Մի խօսքով, երեք ժամ աշխատեալց յետոյ, առանց մի կոպէկ վարձատրութեան, Աբրահամի մի երեխային հեաներս առած, վերադարձանք տուն: Ձմեռանամ, մէկ դաստա հաց տուր պղտկին տանի տուն, խեղճ Աբրահամը տունը աշխատաւոր չունի, մինչև որ լաւնայ պղտկները անօթի կը մեռնին»

Երբ հիւանդը աղքատ էր և գաւառական բժշկին դիմելու միջոց չունէր, հայրս օգնում էր նրան իւր խելքը կտրածին չափ: Բայց եթէ հիւանդը կարողութեան տէր էր, հայրս պահանջում էր գաւառական բժշկին հրաւիրել և ինքը երկրորդական դեր էր յանձն առնում: Նրան կշտամբում էին, թէ իւր օգուտը չէ ճանաչում, բայց նա պատասխանում էր՝

— Բժիշկն էլ մարդ է և նրա ամէն մէկ օրը կրակ ու տանջանք է, լաւ սիրտ ունեցող բժշկի կեանքը Աստուած թշնամուս չկամենայ, և նա էլ ապրուստի կարօտ է, պէտք է վարձատրութիւն ստանայ, բայց ուղիղը ըսեմ, արծաթասէր բժիշկը լաւ բժիշկ չի կարող լինել:

— Լաւ, դու ինքդ էլ ամէն ցաւի դեղը գիտես, ինչի՞ օգուտը ուրիշին տալ:

— Ամէն ցաւի դեղ գիտեմ, բայց ամէն հիւանդի ցաւը չեմ հասկնար:

— Գաւառական բժիշկը միթէ ամէն ցաւ հասկացող է:

— Իհարկէ, չէ, բայց նա մարդու կազմուածքը ինձանից լաւ գիտէ և ներքին հիւանդութիւնները ուսում առած բժշկի գործ է: Ես դահիճ չեմ, որ օգուտիս համար մարդու կեանքի հետ խաղամ:

Այդ սրտի տէր մարդուն՝ արուեստը, իհարկէ, հազիւ հազ էր միջոց տալիս իւր ընտանիքի ապրուստը հոգալու:

Սովորականից առատ տուրքի մի դէպք եմ յիշում միայն: Գիւղական մի մեծ ընտանիքի հայր ձիթահանքի մէջ թւի ոսկորները ջախջախել էր: Սայլի վերայ դրած նրան բերին մեր տուն, հօրաքրոջս հետ հայրս երկար խորհելուց յետոյ հիւանդին պառկացրեց քեռի պապի սենեակում: Յիշում եմ հայրս գիշեր ցերեկ անդադար աշխատում էր և վերջապէս նրան յաջողեցաւ մի ամսում գիւղացու թւել լաւացնել: Քանի որ հիւանդը մեր տանը պառկած էր, ամէն օր կամ նրա որդիքը կամ կինը գիւղից հիւանդին այցելելու էին գալիս և միշտ մեզ բերում էին՝ հաւ, ձու, կարագ, սեր, մածուն, կաթ, մի խօսքով, այդ միջոցին մենք լւլուռ էինք: Իսկ երբ առողջանալուց յետոյ գիւղացիք հիւանդին տուն տարան, մի քանի օր անցած մեծ եղբօրս հետ մեր տան առաջնը զԱՆԻԿ—ՈՐԼԱՍՅ էինք խաղում, տեսնէնք Վակոսենց տան մօտի նեղ փողոցից մի սև կով երևաց, նրա քամակից մեր հիւանդ գիւղացու որդին մի հորթի շէնքի թոկից բռնած և առաջն առած, երկար ճիպոտ ձեռքին ձորն իջաւ և դէպի մեր տունը ծռեց: Ես դեռ չհասկացած, թէ այս կովը, հորթը և նրանց բերողը ինչ դեր են խաղալու մեր կեանքի մէջ, լերդապատառ ներս վազեցի տուն, գոռալով՝ «Սանամ հօրքո՛ւր, կով բերին»:

— Տղայ ի՞նչ կով:

— Սև կով, հօրքու՛ր, սև կով:

Մինչև որ Սանամ հօրքու՛րը, ես և Սօֆի բոլորս դուրս եկանք դուռը, գիւղացին, կովը և հորթը կանգնած էին արդէն մեր շէմքի առաջ: Բարև, Աստու բարին, վերջապէս իրար առողջութիւն, անեցոց մասին հարց ու փորձ անելուց յետոյ, Սանամ հօրքու՛րը, որ, իհարկէ, հասկացել և ըմբռնել էր եղելութիւնը, հարցրեց գիւղացուն՝ «Օհան աղբէր, կովը ծախելու ես բերեր» — Զէ, Սանամ բաջի, հէրս իրան տունն ու արած կը ծախէր սև կովը չէր ծախեր, ես հէքիմին փէշքեաշ եմ բերեր: Ես արդէն առանց այն էլ յուզուած էի, բայց գիւղացու խօսքերը լսելուց յետոյ, քիչ մնաց գոչուեմ, լալագին ձայնով՝ դիմեցի Օհանին «հօրթն էլ» — Հորթն էլ, հորթն էլ, խճ հորթը մօրից ընկելու տուն տանելու չեմ:

Կէս ժամ, համարեա՛, անցաւ մինչև մենք մեր փոքրիկ

խելքով կշռեցինք եղելութիւնը և այն միջոցին, երբ Սանամ հօրքուրը գիւղացուն արդէն սկսեցին վերայ նստացրել և արաղով ու չարաղով հիւրասիրում էր, մենք դերերը բաժանեցինք: Եղբայրս բուղէն առաւ գնաց աղբիւրից ջուր բերելու, ես իջայ ձորը խոտ բաղելու, իսկ Սօֆիին պատուիրեցինք հորթին կարճ կապել դռան կողքի բարին, որ մօրը չը ծծէ:

Այն միջոցին, երբ մեր դռանը խմբուած դրացոց ներկայութեամբ, մենք կովի և հորթի հոգսն էինք քաշում, Սօֆին ձայն տուեց՝ «տացուն եկաւ» Ես մի ակնթարթում վազէ վազ նրա գիրկը թռայլ «Հա՛, ինչ է՛, ճիճու», հարցնում էր հայրս, ինձ համբուրելով: Թէպէտ ես նկատեցի, որ նա էլ մի կերպ յուզուած էր և ինձ լաւ չէր լսում, բայց մինչև նրա տուն հասնելը, ես կցկտուր խօսքերով հասկացրի մեր գլխին եկած անցքը: Հայրս շահասէր չէր, բայց այս դէպքը, ինչպէս երևում էր, նրա վերայ էլ ազդեց, նա, երևի մտածեց թէ ո՞րքան սննդի միջոց է աւելանում իւր փոքրիկների համար:

Մենք գոմ չունէինք, հայրս հասկացրեց մեզ թէ ինչ է հարկաւոր և մենք բոլորս ցրուեցինք ձորը և մի օրուայ մէջ այնքան քար կրեցինք, որ երկու օր չանցած, մեր տան դրսի պատի մօտ, դռան աջ կողմը հայրս մեր օգնութիւնով մի փոքրիկ գոմ շինեց մեր «սևուկի» համար, իսկ հորթին պահում էինք բակում:

Եղբայրս, Յովհաննէսը, հոգեւոր դպրոցումն էր սովորում, հայրս նրա համար խնդիր էր ուղարկել ներսիսեան դպրոցը ընդունելու, իսկ ինձ համար Լաղաբեան ճեմարանը: Ուրպէս զի, եթէ յաջողի այդ մտադրութիւնը, նա պատրաստ ունենայ մեր ճանապարհածախսը, Մուկուչի ձեռքով, հիւանդների բերածից ամէն աւելացած բան՝ հաւ ձու ևն բազար էր ուղարկում և ստացուած փողը Սանամ հօրքուրին էր յանձնում: Այդ մենք գիտէինք և կովն ու հորթը ստացած գիշերը ոչ եղբայրս և ոչ ես, համարեա՛, չը քնեցինք: Երկար միջոց մենք փսփսում էինք, թէ արդե՞օք կովն ու հորթն է՛լ Մուկուչ ափին պէտք է բազարը տանի՝ ծախելու: Մեր բաղդից առաջօտեան հօրս և Սանամ հօրքուրի խօսակցութիւնից հասկացանք, որ «սևուկը» և «չալիկը» մնալու են

տանը և պէտք է ծախեն միայն պաս օրերից և մեր բկերից աւելացած՝ կաթը, մածունը, կարագը և թանը:

Բայց ի՞նչ էր ստանում հայրս գուշակութեան արուեստից: Գուցէ նա փողով էր վարձատրուում, որովհետեւ, ես չեմ յիշում, որ ըստ մեծի մասին երեկոյեան մթնին պոյնտ լող գործատերերը հաւի, կովի և հորթի նման բան բերէին մեր տուն: Գուշակութիւն անելիս հայրս դուռը փակում էր և ոչ միայն մենք, այլ և Սանամ հօրքուրը, որ տան մէջ իշխող էր, իրաւունք չունէր իւր սուր քիթը այդ գործի մէջ խառնելու և միայն գործը վերջացնելուց յետոյ խեղճ տաշուհի լուանում էր ինչ կէղնի մէկ թըլսում էր բեզի հըմար գրես, ջիւրբէդ թաժանսոյ, մարգարէիս տեսէք, հալլին մալ ու դովեւաթ կուտայ, ինքը հողէ պլանի բեռէն անթի կը կօնկոռայ: Բայց հայրս իւր բանը գիտէր, առաջ պտացածը յանձնում էր Սանամ հօրքուրին, ասելով՝ «ես տղոց ղեակէն քցէ», յետոյ, երբ հօրքուրս այդ շօշափելի ընդդիմախօսութեան առաջ «տաղ» էր անում, հայրս շարունակում էր՝ «Սանամ, խելօք եղիր, իմ էրածս անմեղ բաներ են, ես չեմ յարդարանար՝ խաբբայութիւն է, բայց առանց գիր բանալու, ես որ էդ մարդոցը ըսեմ օգնեցէք տղոցս ուսման հմար, ժանկոտ գոռոյմ չեն տար: Քանի օր մեր շէնլիկը սընապաշտ է, ուսում չունի, առանց ֆալճու ու գրագի չի մնար: Մէկ բանմ կայ կուզէ Աստուած ընձի դժողքը ղեկէ, տէյմօր տղոցը ճամբու չը դնեմ, վաղ չեմ գար, դու էլ ընձնից տէյ էն օրը վաղ աղի»:

Ո՞վ երեխայ չէ եղել և չը գիտէ թէ ո՞ր աստիճանի լարուած է լինում նրա երեւակայութիւնը, երբ թագցնում են նրանից մի հետաքրքիր բան: Ե՛կ դու երեխայի առաջ դուռը փակէ և դռան ետեւ մի խորհրդաւոր, հետաքրքրութիւն շարժող գործ կատարէ: Յովհաննէսը հասակն էր առած, նա ի բնէ լուրջ էր և ինչ նրան չէր վերաբերում՝ քրքրել չը գիտէր, հօրս հմայութեան մասին խօսք բացուելիս նրանից լսում էինք՝ «Ձեր ի՞նչ բանն է, տացուն դուռը կողպել է, ինքը գիտէ իրան բանը, կորէք, թէ չէ դուրս կուգայ իրան կըսեմ: Իհարկէ, Յովհաննէսը չէր ասում տացուն, թէ ես ու Սօֆին ականջներս դռանը դրած աշխատում էինք լսել թէ ի՞նչ են խօսում սենեակում, բայց և

այնպէս Յովհաննէսի բռնած դիրքը մեր հետաքրքրութիւնը
չէր մարեցնում և մենք չափազանց ցաւում էինք, որ սենեա-
կի դուռը շինուած էր հին ու հաստ տախտակից և իմ ու Սո-
ֆիի սուր ականջները ոչինչ չէին լսում թէ ինչ է կատար-
ւում ներսը: Վերջապէս մի օր բացուեց մեզ հետաքրքրող
դաշտնիքի մի մասը: Ուշ երեկոյ էր, մենք բողբոջինք «սևու-
կի» կաթը և կուշտ ուտելուց յետոյ, գնացինք տացուի հետ
«Եկեցե՛ք» ասինք ու ցրուեցանք մեր սեղերը քնելու: Յով-
հաննէսը քեռի-պապի սենեակը, Յուսիկը Սանամ հօրքուրի
անկողինը, իսկ Սօֆին և ես թնարի կողքերին: Ես վաղուց
արդէն քնել, երազներ էի տեսնում, երբ Սօֆին ինձ դար-
թեցրեց. աչքերս բացի և մի քիչ տրորելուց յետոյ հաս-
կացայ, որ բան կայ: «Վեր ել, խելա՛ւ, յօդի դուռը բաց
է»: Հայրս մօմը ձեռքին դուրս էր եկել ջուր տանելու և
երևի համարելով թէ բոլորեքեան քնել են, զգուշութիւն չէր
ունեցել դուռը կրկին փակելու:

Երկուսս էլ ոտաբորիկ, մթնում, իրար ձեռք բռնած,
պատէ պատ դիպելով, մօտենում ենք հօրս դռան շէմքին և
չորում դռան առջևի բարե աստիճանի վերայ: Ցան մէջ խոր
լուութիւն է տիրում: Լսում է միայն հօրս և մի կնոջ խօ-
սակցութիւնը.

— Մղդսի ջան, դու հլը մէկ ճարմ ընձի էրա, ախր
իբը հէջ տունը չի մար, գիշերները աղէքը քնին թէ չէ,
կերթայ, լուսու դէմ տուն կուգայ:

— Էդ ո՛ւր կերթայ:

— Էն անդգամ լուացք էնող Ղումրիի քովը:

Կարձ լուութիւնից յետոյ լսում է հօրս ձայնը՝

— Գիտես ինչ էրա... հա՛, Սեղբօս աղէն աղոցը շատ կուզէ:

— Ո՛ւ, ի՛նչ կըսես, խելքը կերթայ, մէկ օրմ կընա՛յ,
առանց աղոցը ապրիլ:

— Լաւ, գնա՛ բան իմ օր. հէրանցդ տուն, աղոցն էլ
հետդ տար, հօրդ բան մի ըսեր, երբ օր Մարկոս աղէն
կուգայ աղոցը տեսնելու, դու հեռը մի խօսիր, ի հարկէ
խօսք կը բանայ, թէ ի՛նչ է պատահեր, ըսայ, թէ էլ տուն
չեմ գար տէ՛յմօր Ղումրիից վաղ չը գաս:

— Կեղնի՞ օր:

— Ինչի՞ չի եղնիր, ես գիտեմ որ նա ամաչկոտ մարդ:

է, կը վախճայ որ ուրիշները իմանան, էլ չի էներ:

— Մշտա՛ս ջան, ահա՛ն բեզի մէկ ուռուբիւմ (տաճկահան մանր ոսկի), ո՛ւր է, ըսածդ օր եղնի՛ ճակատս ոսկոց թեաքերը ջոկեմ քեզի կուտամ: Մղձսի ոսկիքս գտայ, հմը բիլազուկներս կորան յէ՛:

— Ահա՛ բիլազուկներդ, առ թեւերդ դի՛ր:

— Մեղայ, մեղայ, էս ո՛ւրտից:

— Երէկ տէքող, Համբարձումը, եկեր էր քովս, թէ հարստ ոսկիք ու բիլազուկներ է կորցուցեր, ոսկիքը գտեր է, բիլազուկները չը կան, կրնաս իմանար ում քովն է:» Մտածեցի, ես բեզի պատուիրեցի, որ մարդու չըսես, թէ ոսկիքը գտեր ես, Համբարձումը էդ ի՛նչ գիտէ, թէ վերցնողը ի՛նքը՝ չէ: Թասմ ջուր դրի մէջը աշեցի ու ըսի՝ «բիլազուկները քու քովդ են, Համբարձում»: Ցեղն ու տեղը բռնուաւ, հըմը սատանայ է յէ, հնարը գտաւ:

— Լաւ իմացար, կըսէ, գողցողը բերեց ընձի տուեց:

— Ի՞նչ խելօք ես, Մղձսի, ահա՛ն բեզի ուռուբի թեաքմ էլ:

Ես ու Սոֆին իրար գրգեցեցինք, հասկանալով, որ գործի վերջն է, նոյնպէս գաղտ ու գողի վերադարձանք մեր տեղերը և հարևանցի քննելուց յետոյ, թէ ո՛վ է Սեղբոս աղէն, ի՛նչ ասել է Ղումրիի մօտ է գնում ևն մտանք մեր տեղերը, մանրամասնութիւնների զննութիւնը հետևեալ օրուան թողնելով: Բայց հետևեալ օրը ինձ համար չարաբաղդ օր էր: Հօրս սենեակի շէմքի մօտ չոգածս միջոցին, սաստիկ մրսել էի և ընկայ մի երկարատև հիւանդութեան մէջ, որի ժամանակ Սանամ հօրքուրը անկողնիցս չէր հեռանում: Առողջանալուցս յետոյ Սոֆին պատմում էր ինձ, թէ ինչպէս տաքութեան մէջ ես զառանցում էի՝ «բիլազուկները գտան», «Սեղբոս աղէն Ղումրիի քովը կերթայ», «Ցացուն երկու ուռուբիս ունի» ևն, թէ այդ զառանցանքները լսող Սանամ հօրքուրը ի՛նչ էր մտածում և ինչ հասկացաւ, ինձ յայտնի չէ, ըստ որում նա ինձ հետ ոչինչ չէր խօսում դրամասին: Միայն մի բան, որ առաջ հօրքուրս իրան երբեք թոյլ չէր տար, այդ պն է, որ իմ առողջանալուց յետոյ, հմայութեան համար հօրս դիմողներին, Սանամ հօրքուրը անխնայ ճանապարհ էր դնում հօրիցս ծածուկ:

Բացի յիշածս «կապուտ» պահարանից՝ հօրս սենեակի

մէջ կար և «Ճերմակ» անունով մի պահարան, որի բանալին միշտ հօրս մօտ էր և որի մէջ զետեղուած էին տացուի դեղորայքը, գործիքները, կշեռքներ, մի խօսքով մի փոքրիկ դեղատուն: Հայրս, ինչպէս սովորական է ասիական հէքիմներին, միաժամանակ թէ բժիշկ էր և թէ դեղագործ: Նիւթերի մեծ մասը նա գնում էր տեղական մանրավաճառներից, իսկ ինչ որ կարող էր նա գտնել քաղաքի շրջակայքում կամ մօտակոր գիւղերի դաշտերում և լեռների վերայ, ինքն էր անձամբ հոգում, գարնան սկզբից մինչև ձմեռ շրջելով: Այդ շրջագայութեան միջոցին նրան անփոփոխ ուղեկից էինք ես և եղբայրս:

Երբ ինձ այժմ պատահում է լսել կամ կարդալ, թէ այս կամ այն ուսումնարանի աշակերտները իրանց ուսուցիչների առաջնորդութիւնով ուղևորւում են բնութիւնը իմաստասիրելու, յիշում եմ մեր ուսուցչապետ տացուին, որ առանց կանխակալ նպատակի և ծրագրի, միայն կարիքից ստիպուած, իւր որդոց հետ դաշտից դաշտ, սարից սար քաշ էր գալի և բոյսեր, արմատներ, ծաղիկներ ու տերևներ էր հաւաքում:

Ահա՛ շաբաթ երեկոյ է, հայրս եկեսցէն սովորականից վաղ է վերջացնում և երեսը խաչակնքելուց յետոյ ասում է՝ «Յովհաննէս, Սմբատ, առաւօտուն կանուխ պիտի վեր ելնէք, Ղանլիջա երթանք»: Մենք ուրախութիւնից վեր վեր ենք թռչում, իսկ Սօֆին, առաւել ևս Տուտիկը նախանձով լցուած մեր երեսներին են նայում: Տացուի գթառատ հոգին փոքր ինչ շփոթւում է, տեսնելով տղայոց բերկրութիւնը և աղջկերանց տխրած դէմքը: «Ո՛վիչ, մեծ բան է, ի՞նչ վեր վեր կը թռնիք, եքուան իրիկուն դադրած տուն դառնալիս շան պէս լեզուներդ հեալապիմ պիտի կախէք, ի՞նչ զօրայ բան է ոտով Ղանլիջայ երթալ գալը: Արի տեսեմ, Տուտիկ ջան, Վարդևորին ես ձեզի արաբով Զեաջուռ կը տանիմ, գառ կը մորթենք, գաթա, բաղաճ կը վերցնենք հեաներս, երեք օր կը մնանք էնտեղ... և նա համբուրում է Տուտիկին, նրա սիրտը առնում, յետոյ ուղարկում է մեզ քնելու:

Դեռ չլուսացած ես ու Յովհաննէսը ոտքի ենք: Սա- նամ հօրքուրը՝ մեզ աղիւհահարներս անուանելով տեղից վեր է

կենում, մի պարկի մէջ պանիր ու կաթնահոնց է դնում, մեղ համար երկար գուլբէք է հանում, տացուի համար մի փոքրիկ շշի մէջ փէլինի արաղ է լցնում և գնում է նրան ձէն տալու: Աղջկներին չը զարթեցնելու համար գողի նման լուռ դուրս ենք գալիս տնից և ճանապարհ ընկնում:

Քաղաքի միջով անցնելիս խանութների գիշերապահները ձայն են տալիս, պարկած տեղից գլխները վեր են բարձրացնում: Ցացուն բարեւում է նրանց, ամենքին ձայնից ճանաչելով՝ գիշերապահները բարի ճանապարհ են մաղթում, կրկին փաթաթւում են մուշտակների մէջ և խռմիւմ:

Ահա դուրս եկանք Կարմիր Ղուլի դաշտը: Արևելքից քաղաքը բոլորող սարերի գագաթները սկսում են շառագուռուիլ, մի հով զեփիւռ երեսներիս է դիպչում և ցնցում է մեր մարմինը: Սկսում է լոյսի և խաւարի պատերազմը և, ինչպէս միշտ, խաւարը խոնարհում է լոյսի առաջ և արևի աղօտ լոյսը բաց է անում մեր աչքերին տաճկական սահմանի վերայ գծուած բարձրութիւնները, բայլ առ բայլ արշալոյսը պարզում է թւերը Շիրակի դաշտի վերայ և մի վարդապոյն ծածկոց փռում է սար ու ձորի, դաշտ ու արօտների երեսին: Մենք ծուռում ենք դէպի ձախ և հասնում Արփաչայի ձորի ափին: Դեռ ձորը չիջած, հայրս կանգնում է, չորս կողմից բարձրանում է թռչնոց ճղւղունը, տացուն զմայլած իւր շուրջն է նայում և յափշտակուած իւր այրական ձայնը մեր քնքոյշ ձայների հետ խառնած «Առաւօտ լուսոյ» է սկսում: Ո՛հ, ո՛րքան արագ են բաբախում մեր սրտերը, այս բաղդր փառաբանութիւնը, լոյսի ճառագայթներից նոր արթնացած բնութեան արձագանքն է թւում, մե՛ք ոգևորուած ենք, նայում եմ հօրս երեսին, որքա՛ն զգացուած է նա, Յովհաննէսի կերպարանքը ցոյց է տալիս, որ բնութիւնը ամբողջովին սպունգի նման կ՛ուշ է եկել նրա փոքրիկ սրտի մէջ և այնտեղ եռացնում է նրա արիւնը:

Մեղ երկու կողմն առած հայրս նստում է մի ժայռի վերայ, լցնում է իւր ծխափողը, կուշա ծծում և ոտքի է կանգնում: «Ե՛հ ձորն իջնենք», Մենք կամաց կամաց, մեր շուրջը նայելով, իջնում ենք դէպի գետը: Հայրս կանգնում է այստեղ այնտեղ, սրած փայտով հանում է գետնից մի որևիցէ բոյս և կարծես, ինքն իրան հետ խօսելով, բոյսի

անունն է տալիս, պատմում է, թէ նա երբ է ծաղկում, ինչպէս է բազմանում, ինչպիսի արմատ ունի և վերջապէս թէ ինչ ցաւի դեղ է: Այդպէս՝ բոյսեր, ծաղիկներ, տերևներ կամ արմատներ հաւաքելով մենք Արփաշայի հոսանքի դէմ շարժւում ենք ձորն 'ի վեր և վերջապէս հասնում Ղանլիջայ: Զը նայելով մեր յոգնածութեանը մանում ենք վանքը և պատարագը վերջանալուց յետոյ ծերունի բահանայի և մեր բարեկամ Սամսոն քէհի հետ ուղղւում ենք դէպի վերջինի տունը: Քահանան օրհնում է սեղանը և նստում ենք ճաշի: Հայրս հանում է գրպանից փեկինէ արաղի շիշը, մեծերը իրար երկար բարեմաղթութիւններ անելով, մի մի թաս արաղ են խմում, յետոյ, երկու երեք մեծ չանաղների մէջ լքցրած, թանով սպասի մէջ բրդում են լաւաշ հացը և սկսում են փայտէ դրգալներով ուտել: Մենք հետեւում ենք նրանց օրինակին և սպասում ենք համեղ կերակուրին: Մինչև ձուլածեղը կսերեն մենք ակորժակով ուտում ենք՝ սեղանի վերայ դրած պանիրը, սերը և ոչխարի մածունը, վերջապէս ահագին ձուլածեղը կուտալուց յետոյ, մենք ոտնկայ լսում ենք սեղանի օրհնութիւնը և մեծերին թողնելով, տանտիրոջ մեզ հասակակից տղոց հետ շրջում ենք գիւղամիջին, խաղում և մի փոքր հանգստանալուց յետոյ ձորն իջնում: Գետի մէջ մի լաւ լող տալուց վերջը, զուարթացած, կազդուրուած վերադառնում ենք Սամսոն քէհի տունը: Ցացուն մեզ է սպասում: Ցան տիրոջը մնաս բարով ասինք և ճանապարհ ընկանք դէպի տուն: Մինչև ձորից դուրս գալը հայրս պատմում է մեզ վանքի անցեալը: Զորը վերջացաւ և մեր առաջ բացուեց Շիրակայ դաշտի մեծ մասը շրջապատուած լեռներով, հեռու-հարաւ արեւելքում բարձրանում է ծերունի Արագածը: Այս անգամ հայրս շրջապատող սարերի և երևացող գիւղերի անունն է տալիս: Հասնում ենք Կարմիր Դուլին, այնտեղից թեքւում ենք դէպի հարաւ և հասնում ենք տուն:

Սօֆին և Տուաիկը մեզ անհամբեր սպասում են և դեռ հեռուից՝ մեր դէմ են վազում: Նրանց համար մենք հեաներս սեր և երիժնակ ենք բերել: Մեր տան դռան կողքի մի բարի վերայ Սանամ հօբբուրն է նստած. իսկ միւսի վերայ, միշտ ժպիտն երեսին՝ Հոգևոր Կառավարութեան բարտուղարը:

— Բարով, բարով, Սիմոն աղայ, էս ի՞նչ է հրաշք է, որտեղից որտեղ միտքդ ընկանք, խէր է Աստուծով:

— Խէր է խէր, մահտեսի, տես իմ ոտովս եմ եկեր աչքի լուս տալու, է՛նքան ուրախացեր եմ, էնքան, որ էլ մի ըսեր:

— Էդ ի՞նչ է, Սիմոն աղայ, ըսայ մենք էլ ուրախանանք:

— Կեցիր, Ղուրբան քեզի, մէկ էդտեղ նստիր:

Հայրս նստեց Սանամ հօրքուրի կողքին: Սիմէոն աղէն մի լաւ ուռշտաց, ծոցից բլթախոտի տուփը հանեց, մի երկու անգամ ցուցամատով զարկեց, յետոյ մի սուր ճռռոցով բաց արաւ և մեկնեց հօրս:

— Մէկ բաշէ, տես ի՞նչ բռնութի է, ձեռքովս եմ շիներ:

Ինքն էլ աչքերը ուշադրութիւնով տուփի մէջ չուեց և զգուշութիւնով մի պտղունց վեր առաւ, բաշեց պնչերը, բլթութով էլ քնթի մէկ և միւս կողմը սեղմելով քիթը լքցրած բլթախոտը ներս քաշեց և ծնօտները երկու անգամ բաց ու խուփ անելուց յետոյ՝ «յա—հու, յա—հու» արաւ և հօրըս փռշտոցը լսելով դարձաւ նրա կողմը:

— Օխայ, օխայ, առողջութիւն, մահտեսի, տեսա՛ր բռնութիւն, վարդի հոտը կիմանաս: Յըպ՛ր, բռնութիւն մէկ ուրիշ բան է, գիտե՛ս. մարդու բէյնը կը բանայ, աչքի լուսը կաւելցնէ: Հմը, պէտք է հոտ էլ ունենայ, որ փռշտալիս պնչերէդ դուրս գայ:

— Է՛, էդ ո՛ր էիք գնացեր:

— Տղոցը Ղանլիջայ էի տարեր:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, շատ լաւ, ընդունական եղնի:

Նա հանեց գլանաձև կոլորած կապտագոյն թաշկինակը, կամաց բաց արաւ, քիթը սրբեց. կրկին առանց շտապելու նոյն կարգով կոլորեց:

— Է՛, էդպէս, Ղանլիջայ էիք գնացեր:

Սանամ հօրքուրը համբերութիւնը հառած, յուսակաւոր տեղից վեր կացաւ և ուզում էր հեռանալ:

— Կեցիր, կեցիր, Սանամ բաջի, ո՛ր կերթաս, ախ՛ր լաւ խաբար եմ բերեր:

— Տէ՛ ըսայ իմանամ, սահաթմ է կը սպասեմ:

— Ամէն բանը երան կարգով, որ շտապա՛ր ի՛նչդ պիտի աւելնայ: Չէ, նստիր, նստիր, տես ի՞նչ պիտի ըսեմ:

Հա, մահտեսի ջան, էս օր առաւօտուան ժամէն դուրս կուգամ, տեսնիմ ժամկոչ Սէրոբը առաջս կտրեց՝ «Հայր սուրբը բեզի կը հարցնէր»։ Ի՞նչ կայ, կըսեմ։ Կըսէ. «Ելտեմ ինչ կայ»։ Լա՛ւ, երթամ ըսի, հմը, ջանմ, բանիմ ոտ էնդին գնացի, տեսնիմ, Փայլվանենց հաջի նազարը առաջս կտրեց. «Ողորմի Աստուած, Սիմոն աղայ», — ողորմի ծնողացդ կըսեմ։ — «Ո՛ւր առաջ բարի»։ — Հայր սուրբը կանչեր է, կըսեմ։ — «Ի՞նչ կայ որ»։ — Ձեմ գիտեր, կըսեմ։ — «Ձեղնի՛ մեր Մկրտիչի պսակի հրամանն է ստացեր»։ — Ձեմ գիտեր, կըսեմ։ — «Աստուած սիրես, թէ էն հրամանն է, յետեւ ղըրկէ»։ — Լա՛ւ, կըսեմ։ — Գիշմ էլ գնացի.....

Հայրս էլ չը կարողացաւ համբերել։

— Սիմոն աղա, Հայր սուրբի բոլի որ եկար, ի՞նչ ըսաւ բեզի։

— Էդ ի՞նչ թէզ հասար Հայր սուրբի բոլը։

— Գիտեմ, որ դու թէզ չը հասար, բայ խօ՛ տեսա՛ր նրան։

— Իհարկէ, տեսայ.... կեցիր, ի՞նչ պիտի ըսէի.... տես խօսքիս թելը կտրեցիր, հիմի պիտի յետ դառնամ, նորէն պատմեմ, որ բանը տեղը գայ։

Պէտք էր տեսնել տացուի և Սանամ հօրքուրի սարսափը։

Հայրս տեղից վերկացաւ։

— Սիմոն աղա, ի՞նչ թել կտրել, Հայր սուրբի ձեռքը որ համբուրեցիր ու նստար, չէ՛ որ թուղթը հանեց, բեզի տուեց։

Սիմոն աղէն տեղից վեր թռաւ և ճիշտ զարմացական նշան դարձաւ։

— Ո՛ր թուղթը, դու ի՞նչ գիտես, վէ՛վ ըսաւ, ես գիտեմ էդ էն անիծած գրագիր Թորոսի բանն է։ Ձո՛ւաղ, փո՛ւչ։ Ինչքա՛ն աղաչեցի, թէ մարդու բան մի ըսեր, ես ինքս պիտի երթամ մահտեսուն աչքի լուս տամ։ Ի՛հ, ի՞նչ էնէնք, եղածը օրհնած, էդ ո՛րն է Յովհաննէսդ։

Հայրս հասկացաւ և գունամթափուեց։

— Ո՛ւր է, ո՛ւր է թուղթը։

Սիմոն աղէն ձեռքը տարաւ ծոցը, թուղթը հանեց և ուղղում էր թաշխինակի նման երկար ու բարակ բաց անել, բայց հայրս խլեց ձեռքից թուղթը, բաց արաւ, մի բանի

տող կարդաց և յետ յետ գնալով բարի վերայ նստեց, նրա աչքերից սկսեց արտասուել հոսել:

— Փառք բեզ Աստուած, փառք բեզ: Սանամ ջան, Յովհաննէսին ընդունենք են ներսիսեան դպրոցը:

Այդ երեկոյ մի մեծ ուրախութիւն էր մեր տանը: Սիմոն աղին առօք փառք ներս տարան, առաջին տեղը բազմեցրին: Մուկուզ ափուն ուղարկեցին որ գինի բերէ և Ցէր Յակովբին ու Գասպար խալֆին հրաւիրէ: Երբ հիւրերը հաւաքուեցան, ուրախ, ուրախ գրկախառնեցին Յովհաննէսին և տացուիս հետ համբուրուելուց յետոյ սեղան նստան, հայրս դարձաւ Սիմէոն աղին:

— Սիմոն աղա, դու ինչպէս հաւատացիր, թէ ես գրագիր Թորոսին տեսեր եմ, չէ՞ որ ես էս օր Ղանլիջայ էի...

— Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, Ղորդ, յէ՛, տես, ինչպէս ընձի խաբեց, է՛ լաւ չեղաւ, չը թողիր բանը կարգով պատմեմ:

— Շատ լաւ եղաւ, Սիմոն աղի կենացը, տառուր քու ներսէսիդ:

— Ամէ՛ն, ամէ՛ն: Բոլորեքեան բարձրացրին լիք լիք բաժակները և մինչև տակը քամեցին Սիմէոն աղի կենացը:

Օգոստոսի վերջին Յովհաննէսին ճանապարհ դրինք Տփլիս:

Մօրս մահից յետոյ, որ մեր փոքրերիս վերայ մեծ աւագաւորութիւն չէր կարող թողնել, Յովհաննէսի մեղանից հեռանալը մեր առաջին զգալի վիշտն էր: Երկար միջոց մեծ և փոքր մի տեսակ մոլորուածների նման էինք շրջում: Ամէնքից աւելի հայրս էր տխրած: Յաճախ կրկնում էր նա, որ դուն միտը բերելիս. «Էլ ես նրան չեմ տեսներ»: Սանամ հօրքուրը բարկանում էր այդ խօսքերի վերայ, բայց հայրս հեղ ձայնով կրկնում էր. «սիրտս վկայում է»:

Հասաւ և ձմեռը: Մենք փակեցինք դռները և մի տեսակ պատսպարուում էինք ցրտից: Փետրուար ամսին նոյն ձեւով հայրս մի թուղթ ստացաւ, թէ ես նշանակուած եմ կանդիդատ Լազարեան ձեմարանը ընդունուելու, ուրեմն երբ երկրորդ թուղթը ստացուէր, ես էլ հեռանալու էի անից:

Ապրիլ ամիսն էր, հայրս հարինքով մի հիւանդ ունէր, հիւանդին նա օգնեց, բայց մի քանի օրից ինքն էլ անկողին մտաւ։ Կարծես, զգում էր տացուս, որ իւր վերջին օրերը հասել են։ Մինչև ուշքը գեռ վերան էր, շարունակ պատուէրներ էր տալի Սանամ հօրքուրին, թէ ինչ պէտք է անէ իւր մահից յետոյ, յանձնարարում էր եղբօր՝ Մարկոս աղայի խորհրդով շարժուել և երբ մի օր Սանամ հօրքուրը յայանեց նրան, թէ եղբայրը ուզում է իրան տեսնել՝ միանգամայն արգիլեց, ասելով. «Ի՞նչ օգուտ, Մարկոսն էլ կը հիւանդանայ, դու կուզե՞ս, որ երկուսս էլ մեռնենք»։ Թէ գաւառական և թէ բերդի բժիշկները ամեն ջանք գործդրին հօրս փրկելու, բայց իզուր, նա շուտով կնքեց իւր մահկանացուն և մենք որբերս մնացինք Սանամ հօրքուրի շնորհիւ մի ծանր լուծ։ Թէպէտ հօրեղբայրս օգնում էր մեզ, բայց առանց հօրքուրին մենք, իհարկէ, կորած էինք։ Կրակի մեծ էր։ Անցել են արդէն շատ տարիներ, բայց առանց արտասուքի մինչև օրս էլ չեմ կարող հօրս մտաբերել։ Ուրեմն ինչքան մեծ ցաւ էինք զգում որբերս, երբ նրա կորուստը գեռ նոր էր։

Կ. Զ.

